

20. Владимирский-Буданов М. Население Юго-Западной России от половины XV в. до Люблинской унии (1569 г.) – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1891.
21. Яковлев А. Намісники, державці і старости господарського замку Черкаського в кінці XV і в XVI ст. // Україна. Науковий та літературно-публіцистичний щомісячник. – К., 1907. – Вересень. – Окр. відб.
22. Куштан Д. Рання історія міста Черкаси на основі археологічних джерел // Північне Причорномор'я і Крим у добу середньовіччя (XIV – XVI ст.). Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 10-літтю археологічних досліджень золотоординської пам'ятки в с. Торговиці. – Кіровоград, 2006.
23. Kronika Marcina Bielskiego. – Sanok, 1856. – T. 2. – Ks. IV, V.
24. Архив ЮЗР. Акты об украинской администрации. – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1907. – Ч. 8. – Т. 5.
25. Архив ЮЗР. Акты о заселении Юго-Западной России. – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1886. – Ч. 7. – Т. 1.
26. Андріяшев О. Нарис історії колонізації Київської землі // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. – К.: Державне видавництво України, 1926.
27. Наливайко Д. Козацька християнська республіка / Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках. – К., 1992.
28. Zrodla Dziejowe. Tom XXII. Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym. T. XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Opisane przez Aleksandra Jablonowskiego. – Warszawa: Sklad glowny w Ksiegarni Gebethner i Wolffa, 1897.

Ю.В. Овсінський

МЕТОДИ ТА ОКРЕМІ РЕЦЕПТИ ФІЛЬВАРКОВОЇ ВЕТЕРИНАРІЇ В ПОДІЛЬСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

Грунтовних досліджень ветеринарної справи у XVIII ст. на українських землях, що тоді входили до складу Речі Посполитої, майже не існує. Поодиноким на цьому тлі залишається доробок О.М. Рузанова з історії ветеринарії Західної України [1]. В.І. Калугін [2, 28–42] проаналізував стан справ у російській ветеринарії XVIII ст., а також цій проблематиці присвятили увагу В.М. Коропов та Е.Н. Мирзоян [3].

Сучасна українська історіографія вказаної тематики представлена в основному працями С.К. Рудика [4–6], окремими дослідженнями вузькорегіонального спрямування [7–8], та публікованими курсами лекцій з історії ветеринарії на українських землях [9]. Деякі аспекти розвитку ветеринарії у Речі Посполитій XVIII ст. досліджував і польський історик А. Перенц [10, 84–90]. Автор статті ставить за мету розкрити методи та окремі рецепти фільваркової ветеринарії в Подільському воєводстві Речі Посполитої у першій половині XVIII ст.

У ряді своїх статей, присвячених проблемам фільваркового тваринництва [11–13], автор вже порушував це питання. Зокрема, в них було окреслено та охарактеризовано джерельну базу дослідження, підставою для якого стали матеріали Центрального державного історичного архіву у

Львові (181-й фонд), а саме збережені господарські архіви маєтків Міхала Юзефа Жевуського у Подільському воєводстві Речі Посполитої XVIII ст. У 30–70-х рр. XVIII ст. він володів рядом маєтків у Подільському воєводстві – 5 містечок та 28 сіл (з 6-ма фільварками). Для господарської зручності ці маєтки були об'єднані у 4 ключі: Михалпільський, Новокосянтинівський, Лучинецький і Мінковецький. Окрему адміністративну одиницю становило с. Росоше з фільварком [14, 125–138].

На початку XVIII ст. чималі втрати поголів'я, яких зазнавали господарства у всіх країнах Європи, піднесли значення й необхідність розвитку ветеринарії, виокремлення якої у окрему спеціалізовану галузь медицини відбулося саме у цей час [5, 48]. Однак лише з середини століття ветеринарія стає на раціональний шлях розвитку, а окремі її галузі стають предметом досліджень науковців і природознавців [15, 735].

У Подільському воєводстві, як і в більшості східних регіонів Речі Посполитої, панівною формою господарювання у першій половині XVIII ст. був магнатський фільварок. Окрім його основного функціонального призначення (продукування збіжжя для власних потреб та на зовнішній і внутрішній ринок) тут широко практикувалося і тваринництво. За визначенням польського історика В. Кулі відгодувала була „вузьким горлом фільваркового господарства” [16, 52]. На більшості території Речі Посполитої вона супроводжувалася значними технічними (проблема паші, зимівля худоби) та суспільними (війни та грабунки) труднощами. Непоправної шкоди завдавали й неврожайні роки, коли худоба масово гинула, бо селянин був неспроможний прогодувати себе самого [16, 52].

Спалахи епізоотії заразних хвороб худоби завдавали фільварковому господарству відчутної шкоди. В Європі вони були доволі типовим явищем, а загальні втрати XVIII ст. становили тут близько 200 млн. голів великої рогатої худоби [6, 31; 2, 32]. При цьому найбільш вразливим було молоде поголів'я. На теренах Речі Посполитої надзвичайно важкими були наслідки пошесті, що панувала у 1709–1717, 1726–1730 рр. [17, 257].

Досліджувані нами джерела дозволяють фіксувати спалахи подібної пошесті у подільських маєтках М. Жевуського з 1730-х рр. [18, 10]. Так, у Михалпільському ключі за перше півріччя 1739 р. М. Жевуський змушений був компенсувати орендареві цього маєтку збитки (defalki) „за загинулу від пошесті худобу” на суму 330 злотих [19, 56]. Цього ж року пошесть поширилася на михалпільську отару (загибло 74 вівці й 10 кіз), тому з „вцілілої решти” (173 вівці й 97 кіз) третину було перегнано до Острова (руські маєтки М. Жевуського), а решту у 1741–1742 рр. партіями перегнали до Нового Костянтинова [20, 3–4].

У 1742–1743 рр. вже на новокосянтинівському фільварку через „невідому хворобу” (швидше за все чуму, що не вщухала з початку XVIII ст. серед поголів'я худоби Західної Європи, поширюючись у Центрально-Східну [8, 17; 2, 33]) овеча кошара не дорахувалася 51 вівці, 82 ягнят та 10 кіз (30,7 % місцевої отари). Тоді ж загинули 5 бичків й 7 ялівків (57 % усього молодняка) [21, 33]. Очевидно були суттєві втрати й у наступні декілька років, бо у липні 1745 р. всю худобу з цього фільварку, яка „ще після

зарази залишилися”, перегнали на михалпільський фільварок, а овець – пропорційно до Михалполя, Росоша й Колодна [22, 36–42].

Напевно це було вчинено через безвихідь, бо в Михалполі у 1739–1744 р. худоба також гинула, і М. Жевуський не міг про це не знати. Із пригнаних 11 новокостянтинівських дійних корів невдовзі в живих залишилося 3, а з 6 пригнаних волів та 4 ялівків загинули усі [23, 9]. Згодом пошесть на фільварках набула нового розмаху. За період 1745–1747 р. на михалпільському фільварку загинуло 46 голів (з 82): молодняка – 95%, дійних корів – 47,5%, робочих волів – 33,3%. Втрати михалпільського стада склали – 22 робочих клячі, 1 огир, 5 лоша (11,3%). До 1747 р. в михалпільському шпихлірі нагромадилося 135 „шкір з відійшлої худоби, довезених з Нового Костянтинова й Росоша” [24, 10; 23, 9; 25, 10–11]. Може видатися дивним, але провіантовий писар фільварку (посадова особа зі складу фільваркової адміністрації) звично оприходував такі шкіри („здохлизну”) до шпихліра, а згодом їх використовували як ремісничу сировину [21, 2]. Зауважимо, що це робилося всупереч відомим тогочасним заборонам добувати з місць зараження пашу, шкіри та м’ясо [8, 17].

У 1744–1747 рр. понад 80 великих спалахів епізоотій прокотилися й багатьма губерніями сусідньої Росії. 11 травня 1745 р. Сенат навіть видав указ „О запрещении ввоза в Россию скота и разного мяса из Голландии и других мест, по случаю скотского падежа”, а 21 травня цього ж року указ „О запрещении пригона крупного рогатого скота в Петербург на мясо из Малороссии” [2, 32–33; 9, 62]. Опосередковано це підтверджує поширення епізоотій у напрямку захід–схід, як і торгові контакти земель українського Правобережжя з Росією та експорт туди значних партій худоби.

Загроза, яка значною мірою надходила від громадської (селянської) худоби, змусила М. Жевуського бути обережнішим. У 1747–1753 рр. чимало пунктів у книгах його розпоряджень адміністрації маєтків вже стосувалися профілактичних й запобіжних заходів щодо недопущення поширення епізоотії та способів лікування хворого поголів’я. В інструкції провіантовому писареві від 21 січня 1752 р. зокрема зазначалося: „Худобі згідно припису ліки давати, а оскільки в місті (Михалполі – Ю.О.) вигинення почалося, попередити пастуха, аби стеріг від громадської худоби, щоби не сходилася разом і щоби в тому пійлі де панська худоба, громадську худобу не напувано”. Наступного року йому ще раз нагадувалося про „найпильнішу обережність від громадської худоби, аби не контактувала” [26, 36–39].

Намагаючись якось запобігти цьому, М. Жевуський звертався до своїх знайомих і сусідніх магнатів за порадою, й вони охоче ділилися з ним „досвідченими секретами” – тогочасними „лікувальними” рецептами [26, 22; 27, 31–36; 11, 65–66]. Ветеринарні знання великоземельної шляхти базувалися здебільшого на польській літературі XVI–XVII ст., яка за змістом вміщених у ній практичних порад була значно кращою за тогочасні французьку, італійську, німецьку, а навіть і російську [15, 736]. Польський історик С. Бжозовський з цього приводу зазначає, що „ветеринарія залишалася в руках пастухів і ковалів, але навіть у XVIII ст. так звані „гіпнологи” цікавилися лише екстер’єром коня, а

фахова література від античних часів до XVIII ст. не мала впливу на розвиток цієї галузі” [28, 16].

Більшість фахівців з лікування тварин – ковалі, коновали, „ковені лікарі”, „кровопуски” [6, 42] були самоуками (знання передавалися досвідом), хоча певна їх частина вже у 1730-х рр. могла мати відповідний рівень освіти. У 1733 р. під Москвою в с. Хорошево була відкрита перша у Центрально-Східній Європі конюша школа-пансіонат. Тут зокрема навчали вмінню оглядати, виявляти та відділяти хворих коней від здорових, лікувати їх. Програмою навчання передбачалося вивчення лікарських трав та коріння, приготування мазей і порошків, практичне кровопускання. Викладачі та учні цієї школи були головним чином з України [5, 48].

У маєтках М. Жевуського до функцій коваля входило підковування коней і вкорочення рогів худобі [29, 26]. Попри наявність власних „ординарійних” конюхів, функцію ветеринара тут здебільшого виконував запрошений коновал. Так, у грудні 1736 р. коновалові Шаранському було заплачено за „ліки для жеребців, що в Росоші стоять” 6 злотих 15 грошів [30, 11]. Тоді ж йому було видано 2 кварта простої горілки (по 6 грошів) для натирання коней. Очевидно він приїздив упродовж зими неодноразово, бо ще в березні 1737 р. йому було видано на натирання коней півгарнця простої горілки [19, 13–17].

При цьому не вказувалися їхня кількість, хімічний склад та сфера застосування. Так само й у записі від 11 лютого 1740 р. вказано, що куплено за 15 грошів „ліки для жеребця пана комісара”, але не деталізовано які саме й скільки [30, 11]. У коновалів був не надто великий вибір тогочасної спеціальної літератури. Ще до початку XIX ст. у шляхетських колах надзвичайно популярним був „підручник рільництва” Якуба Казимира Гаура „Zemianske gospodarstwo” (Краків, 1678) [31, 157]. Це були „практичні” поради щодо ведення різних галузей сільського господарства, в тому числі й тваринництва. Зокрема, йшлося тут й про лікування хворої худоби.

Я.К. Гаур стверджував, що він „при кожній різній худобі особливі описав дефекти і хвороби, а на них відразу діє ліки”. Зрозуміло, що про деякі речі автор здогадувався інтуїтивно, як-от про шляхи поширення черевних паразитів, говорячи, що „коли хоч найменша частинка хробака рухається поверхнею землі, водою чи у повітрі, то через це пошесть, різні болячки й напади (худоба – Ю.О.) терпіти мусить” [31, 157–158]. На його думку, для того, „щоб худоба була вільна від цього і не хворіла”, потрібні „особливі для кожного виду і досвідчені засоби (remedia)”. Автор рекомендував „не покладатися на чари, а, зрозумівши причину немічності, кожну худобинку самому рятувати”. „Пізнаєш (від цього – Ю.О.) практичну поміч і тим самим оної виздоровлення, бо більшою є всесильність Божа, перед котрою не лише чорт, але й ціле пекло тремтить й поступитися мусить, не те що якісь пошестьі” – стверджував Я.К. Гаур [31, 157].

Ті місця, де виявиться пошесть, він рекомендував „скропити свяченою водою й придбати реліквії, описані у 29-му пункті (його твору – Ю.О.) про кордони маєтків”. Йшлося про широко практиковане шляхтою ще у XVIII ст. заковування на кордонах маєтків освячених реліквій з метою „вберігання збіжжя від блискавок, граду та буревіїв”. Для цього

належало „на чотири сторони світу закопати святості у такому посуді, щоб не затікали й не гнили”. На католицьке свято Божого Тіла (30 травня) місцевий священник благословляв повішені перед іконою Божого Тіла вінки, а згодом їх закопували на кутах володінь. Також закопували 4 освячених у храмі й поблагословлених Євангелія [31, 158; 11, 71].

Переходячи до більш практичних методів, Я.К. Гаур пропонував метод, за яким „худобі жодна пошесть, особливо коровам, не відбирала б молока”. Для цього слід було „зілля любистку, орлику, бігунця, виразкового зілля, польового майорану (душинці), посвятити, давати їм, на той час, коли їх доять”. Через таке зілля необхідно було „щідити й молоко та парити посуд разом з покришкою. [...] Вкרוївши скибку хліба, намастити тим (зіллям – Ю.О.), а також трохи маслом, й щоранку потрохи давати корові” [31, 158].

Від чар пропонувалося „позакручувати худобі роги і те зілля освячене вкласти, а можна вжити й інші святості, порадившись з ксьондзом” [32, 144]. У 1754 р. ще один „аматор від рільництва”, ксьондз Б. Хмельовський, в праці „Нові Афіни”, в цілому копіюючи вищеописаний рецепт Я.К. Гаура, додавав: „щоби чарівниці коровам молока не відбирали, [...] слід вим'яказаним свяченим зіллям намастити [...], а весь суботній надій віддавати убогим”. Згідно з Б. Хмельовським слід було також остерігатися, „щоби нічого з молока від своїх корів чарівниці не дістали” [31, 158].

Коріння цього припису сягає української традиційної обрядовості, коли на Івана Купала (7 липня) збирали „святаянське зілля”, святити в церкві й зберігали для лікування тварин. Компонентами такого зілля були: іванів цвіт, лопух, чебрець, ведмеже вухо. Під час пошестей тварин напувала настоєм з цих вінків. Вважалося, що саме на Купала ворожки й відьми шкодили худобі – відбирали молоко, насилали різні хвороби. Щоби не допустити відьом до хлівів, господарі обкурювали їх ладаном, а у щілини встромляли освячене зілля. На Поділлі у разі хвороби (при підозрі на рожу) худобу підкурювали рушником, змоченим кров'ю поросяти, а від пропасниці – висушеною гадюкою [6, 23, 60].

Деякі запозичення у Я.К. Гаура „рецепти”, як і подібні їм „сусідські” настанови, що також відклалися на сторінках книг розпоряджень Міхала Жевуського адміністрації його подільсько-волинських маєтків, зайвий раз засвідчують надзвичайно низький рівень ветеринарії у досліджуваній період.

Згідно з одним із них (1747 р.), щоби вберегти худобу від черевних паразитів, слід було двічі на рік (восени і навесні) давати їй таку „суміш” із розрахунку на 16 голів: дьогтю – 1, солі – 2 гарнці, 8 „старих” (зіпсованих) оселедців, 16 голівок часнику, 8 ложок настою польового полину, 8 яєць, півгарнця житньої муки. Це все слід було добре витовкти й вимішати, а далі розділити на порції розміром з волоський горіх і добре просушити. Кожній одиниці худоби зранку перед їжею впихали таку порцію до горла (попередньо міцно задерши догори й прив'язавши голову), після чого заборонялось 2 години давати худобі їжу й пійло. Хворому молодняку така доза призначалася через день [27, 31]. Цей же ж рецепт у 1751 р. був продубльований у книзі розпоряджень провіантовому писареві маєтків, як і рецепт „ліків для коней, коли здихають

і мають бути в череві хробаки” [26, 22, 32]. Усі необхідні для таких „ліків” компоненти малися на фільварку й видавалися провіантовим писарем за квитом [26, 37].

Подібним чином лікували й коней. Якщо в утробі загиблих коней знаходили хробаків-паразитів, належало до решти хворих коней застосовувати „практикований” метод. Брало помірно перцю, олії, „очковатої” (грубої) солі й більш як кватерку свинячого сала. Це все добре вимішували й „заливали в коня” [27, 36]. Як компоненти ліків для коней інколи також згадуються хінін („sina”) та сірка [32, 144]. Однак ефективність подібних ліків викликає сумнів.

У фільварковій документації знаходимо й деякі відомості про методи лікування овець. Так, якщо в овечій отарі знаходились паршиві вівці, то їх відразу ж відділяли, щоб інші не заражувались [27, 59]. За „рецептами” вже згаданого Б. Хмельовського „овець від зарази вберегти можна, як і кіз, якщо шлунок лелеки, витовчений з водою, кожній по одній ложці в горло вливати (!)” [31, 161]. Застудженим вівцям слід було давати таку суміш: „стертий на порошок гребінчатий корінь, що при ставах росте, попіл з комина, сіль і горілку”. Цю „мікстуру”, розмішавши, рекомендувалося давати вівцям при кашлі. Як альтернативні методи пропонувалося овець обкурювати в замкнутому приміщенні конопляним бадиллям... „аби випорскалися”, а також „давати... хмільні відходи, що залишалися від варіння пива” [31, 161].

Своєрідно визначали й непридатних до зимівлі овець. За одним з „рецептів” слід було „ягоди бузини вимішати з глиною й додати солі”. З цієї суміші „зліпяти подобу хлібини, просушити й дати вівцям лизати”. Нездорові, на думку автора, вівці відразу мали почати кашляти, а це мав бути „певний знак, що не перезимують, тому повинні піти під ніж” [31, 161].

„Для звільнення від пошестей” існували й менш гуманні „рецепти” жертвовного характеру. За одним із них належало вийняти у малого ягнятка серце, легені та нутрощі, усе це варити у його власній крові, зібраній під час різання. Відвар вимішати пропорційно з водою й давати пити всім відлілим вівцям [31, 159].

Лише наприкінці XVIII ст. стан справ із доглядом й лікуванням домашніх тварин дещо покращився. Це було пов'язано із деяким покращенням умов утримання худоби та, можливо, з поглибленням ветеринарних знань. Так у 1780-х рр. почала з'являтися більш-менш фахова ветеринарна література, головним чином переклади західних авторів. Однак, як зазначав польський історик П. Сейфман: „Ще до початку XIX ст., попри чітко окреслені завдання, які ставилися перед тогочасною ветеринарією, на практиці заняття ветеринара становило звикло тільки лікування хвороб, що вже виникли, й рідко застосування запобіжних засобів, і то лише тоді, коли хвороба поширювалася й загрожувала спалахом (у власному господарстві – Ю.О.)” [15, 733].

Таким чином, впродовж першої половини XVIII ст. у Подільському воєводстві при фільварках як одна із провідних галузей розвивалося тваринництво. У зв'язку із періодичними спалахами епізоотій, які фіксують наявні джерела, тут періодично виникала потреба ветеринарної практики. Однак тогочасна

„медична” література та деякі лікувальні „рецепти” засвідчують надзвичайно низький її рівень – з використанням елементів надприродного походження й звичайним невіглаством.

1. Рузанов А.М. *История ветеринарной науки и ветеринарного образования на землях Западной Украины*. – Львов, 1987.
2. Калугин В.И. *Ветеринария в России в XVIII в. // Никитин И.Н., Калугин В.И. История ветеринарии*. – М., 1988.
3. Коропов В.М. *Ветеринария в дворянской России XVIII в. // История ветеринарии в СССР*. – М., 1954; Мирзоян Э.Н. *История изучения индивидуального развития сельскохозяйственных животных в России (середина XVIII – первая треть XIX в.)*. – М., 1961.
4. Рудик С.К. *Нариси з історії ветеринарної медицини*. – К., 1995.
5. Рудик С.К. *Становлення лікування людини і тварин: Історичні нариси*. – К., 1996.
6. Рудик С.К. *Народна ветеринарія України*. – К., 2002.
7. Балабушевич Т.А. *Аграрна історія Галичини у XVIII ст.* – К., 1991.
8. Куртяк Б., Ткачук П. *Нарис історії ветеринарної медицини Львівщини*. – Львів, 2001. (Бібліогр. – С. 299-303). *Зауважимо принагідно, що вказані автори широко користуються матеріалами вищезазначеної монографії Т.А. Балабушевич про стан тваринництва в маєтках М. Жевуського у Руському воєводстві, подають деякі опрацьовані нею статистичні відомості (зокрема, таблиця на С. 13), не покликаючись при цьому жодного разу на дослідницю.*
9. *Ветеринарна медицина в Україні в період XVIII – початку XIX ст. // Курс лекцій з історії ветеринарної медицини Авт. кол.: Р.І. Кравців, М.В. Козак, В.Я. Присяжнюк*. – Львів, 1998.
10. Perenc A. *Historia lecznictwa zwierząt w Polsce*. – Wrocław, 1958.
11. Овсінський Ю. *Книги розпоряджень Міхала Жевуського адміністрації маєтків у Подільському і Волинському воєводствах (30-70-ті роки XVIII століття) // Записки НТШ. – Т.СXXL: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін / Відп. ред. О. Купчинський*. – Львів, 2000.
12. Овсінський Ю. *Тваринництво у фільварках Подільського воєводства у XVIII ст. (на матеріалах маєтків Міхала Жевуського) // Вісник Львівського ун-ту. Серія історична*. – Львів, 2003. – Вип. 38.
13. Овсінський Ю. *Застосування нетрадиційної тягової сили у фільварках Подільського та півдня Волинського воєводства Речі Посполитої у 40-70-ті роки XVIII ст. // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. праць, присв. чл.-кор. АН УРСР І.О.Гуржію / За заг. ред. В.А. Смоля. – Черкаси, 2007.*
14. Овсінський Ю. *Маєтковий комплекс Жевуських у Подільському воєводстві Речі Посполитої у XVIII ст. // Folwark, wies, latyfundium. Gospodarstwo wiejskie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku / Pod red. J.Muszynskiej, Sz. Kazuska, J. Pielasa*. – Kielce, 2009.
15. Seifman P. *Weterynaryja // Encyklopedia powszechna*. – Warszawa, 1867. – Т. 26.
16. Kula W. *Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego. Proba modelu*. – Warszawa, 1962.
17. Baranowski B. *Hodowla od XVI do XVIII w. // Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r. / Red. B.Baranowskiego, J.Topolskiego*. – Warszawa, 1981. – Т. 1.
18. *Центральний Державний історичний архів України*

- у м. Львові (Далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 2259.
19. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1823.
 20. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1323.
 21. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1827.
 22. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1068.
 23. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1325.
 24. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1324.
 25. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1328.
 26. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1067.
 27. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1073.
 28. Brzozowski St. *Studia rolnicze, lesne i weterynaryjne polaków w Wiedniu od XVIII do XX wieku*. – Wrocław, 1967.
 29. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1346.
 30. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1322.
 31. *Wiedza rolnicza: Wypisy zrodel // Baranowski B., Lewandowski W., Pitowski J.St. Upadek kultury w Polsce w dobie reakcji katolickiej (XVII-XVIII w.)*. – Warszawa, 1950.
 32. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1320.

М.І. Чорний

МЛИНИ ЦЕРКОВНОЇ ВЛАСНОСТІ В МЕЖАХ ПЕРЕДМІСТЬ І ПРИМІСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЛЬВОВА У XIV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Формування церковного та монастирського землеволодіння різних конфесій пов'язане із питанням власності на нерухоме майно: пекарень, броварів, рибних ставів, млинів, оліярень тощо. Об'єктивного наукового аналізу потребують як процеси набуття цієї власності, так і особливості володіння та користування нею. Незважаючи на давню традицію історіографії історії Львова, початок якої сягає XVI ст., питання власності млинів і особливості їхнього функціонування дотепер не були предметом спеціального дослідження. До нашого часу жоден із львівських млинів не зберігся. Споруди усіх давніх млинів вздовж русла Полтви, незалежно від форми власності, були розібрані протягом 1869–1885 рр. під час випрямлення русла річки для подальшого її перетворення на міський каналізаційний колектор. Тому перед істориками поставала проблема локалізації цих промислових споруд. Саме цю проблему в контексті історії економічного розвитку міста в своїх роботах у різний час вирішували дослідники Р. Зубик, Я. Кісь, Й.Гронський, Р. Могитич, М. Долинська. Однак щодо особливостей юридичного статусу і функціонування млинів, які належали львівським парафіяльним храмам різних конфесій і монастирям, спеціальних досліджень не було ані в українській, ані у польській історіографії.

Метою цієї розвідки є аналіз процесу формування власності церковних установ на нерухоме майно. Об'єктом дослідження виступають млини, розташовані в межах львівських передмість (Краківського і Галицького) і найближчих приміських сіл. Предметом є рівень суспільних відносин та нормативно-правова база, що визначала права володіння та користування цими млинами.

Усі млини в межах львівських передмість, незалежно від форми власності, були дерев'яними (ймовірно, також і фахверковими) із низькими кам'яними фундаментами. Більшість львівських млинів були водяними і розташовувалися вздовж болотистих берегів р. Полтви. Таке розташування